

אמריקה נוצרית או אמריקה חילונית? הדילמה הניצבת לפני יהודי ארצות-הברית

"מימשל ארצות-הברית של אמריקה אינו מיוסד, מכל בחינה שהיא, על הדת הנוצרית". קביעה זו, והיא חלק מסעיף 11 של חוזה שחתמה ארצות-הברית בשנת 1797 עם שולטן טריפולי ועם נחניו, מוסרת לנו את תמצית הדבר שנוכל לראות בו, ללא כל חשש, את השקפתם הפמעט-אחידה של היהודים על היחס שבין הפנסיה לבין המדינה באמריקה. זוהי השקפה שלילית בבירור, מין הצהרה מה אין היא, אמריקה. כן מתברר כי היה בו, בסעיף הנ"ל, קורטוב מן התרמית, שכן הסעיף הנ"ל אינו מופיע כלל במקור הערבי של החוזה הזה; זו עובדה שלא נתגלתה אלה מקץ 133 שנה. עם זאת נוסח קלסי הוא, "שצוטט מאות פעמים בהליכי משפט רבים ובשעת ויכוחים פוליטיים, כל-אימת שנתעוררה שאלת היחסים שבין הפנסיה לבין המדינה"¹, והוא בא להרגיע את המאמינים כי שום דת מבין הדתות איננה זוכה ליחס מיוחד באמריקה. הנצרות אפשר שהיא חוק המדינה בארצות אחרות, ואילו כאן, הטעימו יהודי ארצות-הברית, מובטחת חרות הדת מעצם החוקה.

אולם, פירוש "חרות הדת" מהו? איזה יחסי גומלין אמורים לקום בין בני דת הרוב לבין בני דתות המיעוט ובין אותם האזרחים שאינם דבקים בדת כלשהי? וארצות-הברית — אם איי היא חברה נוצרית, איזה סוג חברה היא? ומה יחס החברה הזאת אל הפנסיה? על יהודי ארצות-הברית החובה להשיב על השאלות האלה, מה עוד שהטעימו כי דגם "אמריקה הנוצרית" מוטעה הוא, ולהציע דגמים חלופיים לדמות שיחסי הפנסיה-המדינה צריכים ללבוש באמריקה, לדעתם. עד כמה השכילו למלא את החובה הזאת — דבר זה עודנו לוטה בערפל, שכן טרם ראה אור דין-וחשבון מלא המחבר את דעותיהם של יהודי ארצות-הברית על הענינים האלה, ורוב הספרות הקיימת יותר משהיא טבועה בחותם הלמדנות הריהי טבועה בחותם הפולמוס. אולם, אפילו הסקירה השטחית, שטרחתי להגיש כאן, מספיקה כדי להצדיק את המסקנות האלה: 1. יהודי ארצות-הברית ניסחו אמנם דגמים חלופיים; 2. ההשקפות, שהביעו על הפנסיה ועל המדינה, רכזו צדדיות הן יותר משמדמים הבריות, בדרך כלל; 3. בהתמודדם עם השאלות הללו ניצבו יהודי אמריקה לפני שני אתגרי יסוד: א. ליטול חלק בחברת הרוב, כשוויים בין שווים, בלי לדבוק בדת הרוב; ב. לגמור אומר מה יפעל יותר לטובת היהודים: משטר המבטיח שוויון לכל הדתות, או משטר המחייב את הפרדת המדינה מדת כלשהי.

א

התפיסה האומרת, כי אמריקה היא אומה נוצרית, שורשיה בתקופה הקולוניאלית (כלומר

בימים שארצות-הברית היתה עדיין מושבה בריטית). והיא מוסיפה להתקיים כמסורת רצופה עד עצם היום הזה. "הפרוטסטנטים האמריקנים", מכאן רופרט האנדי. "מלכתחילה קיוו מאוד כי ביום מן הימים תהיה הציוויליזציה של הארץ נוצרית במלואה. הדרכים, שבהן הובעה התקנה הזאת, והפעילויות שהולידה, אמנם נבדלו במקצת מדור לדור, אולם זה שלוש מאות שנה ומעלה שואכים הפרוטסטנטים כיוון והשראה מן החזון של אמריקה נוצרית. החזון הזה שימש מגמה משותפת, שלא עצרה לפני הבדלים של זרמים דתיים וסיפקה יעדים שלקראתם יכלו לחתור הכל, כל אחד בסגנונו ובדרך משלו".² החוקה ומגילת הזכויות* לא ציננו את להט האנשים שדגלו באידיאל של אמריקה נוצרית, שהרי הם פירשו את המסמכים הללו פירושו צר. את פרשנותם (ואין זה חשוב אם היטיבו לפרש: החשוב הוא כי האמינו שפרשנותם נכונה) סיכם השופט ג'וזף סטורי בקונטרסו המפורסם "דברי פרשנות לחוקה" (1833) בזה הלשון:

תכליתו האמיתית של תיקון החוקה היתה שלא לקדם את פני איסלאם, היהדות או הכפירה בעיקר (הם מלטפח אותם) בדרך של הפקרת הנצרות, אלא להוציא מכלל חשבון כל יריבות שבין הכיתות הנוצריות ולמנוע את היווצרותן של כל מיסוד פנסייתי שיעניק להיררכיה כלשהי את חסותה הבלעדית של הממשלה הכל-ארצית.³

דעתו של סטורי מצאה לה תוספת חיוק בכמה וכמה פסיקות ראיות לציון. בהתאם לתקדים הבריטי יצאו הפסיקות הללו מן ההנחה כי "הדת הנוצרית מוכרת כחלק מן החוק הכללי".⁴ ג'יימס קנט, הנשיא דאז של בית-המשפט הראשי של ניו-יורק, גרס ב-1811, כי חרות הדת וההפרדה שבין הפנסיה לבין המדינה אינן עומדות כמכשול על דרך הרשעתו של פלוני בעוון חילול זדוני של השם, שהרי "אנו עם נוצרי, ומוסר הארץ מעוגן עמוק-עמוק בנצרות". מקץ 120 שנה, ב-1931, נזקק בית-המשפט העליון של ארצות-הברית לאותו הביטוי — "אנו עם נוצרי..." — וזאת בפסיקה הידועה מאז בתור "ארצות-הברית נגד מקינטוש". בהגיננו ב-1939 על חוק, המצווה לסגור חנויות בימי א', הכריז בית-המשפט העליון של מדינת ג'ורג'יה בהחלטיות, כי אמריקה היא "אומה נוצרית".⁵

אמריקנים יחידים אף היו מפורשים יותר בקשרם את המדינה אל דת הרוב. כך, למשל, טען דניאל ובסטר ברוב להט באוונטי בית-המשפט העליון, בפרשה של וידאל נגד ג'ראד מוציאם לפועל (1844), כי "שימור הנצרות הוא אחת המטרות העיקריות של הממשלה", כי בית-ספר "הפוגע בקרנה של הדת הנוצרית", או אפילו בית-ספר "להוראת הדת היהודית" מן הדין "שלא יראו בהם מעשה צדקה". עוד אמר: "הכל, הכל מכריזים כי הנצרות היא חוק המדינה". הוא אמנם הפסיד במשפט, אולם זכה לתרועות מצד חברים למפלגת ה-WHIGS (שקדמה לרפובליקאים). זאת ועוד: דעותיו בכל הנוגע לחוסר הלגיטימיות של בתי-ספר "המפיצים את היהדות" זכו לתמיכת בית-המשפט, אף כי נדחו טענותיו מטעמים אחרים.⁶ ייתכן מאוד כי ובסטר נמלך בדעתו לימים.⁷ עם זאת

* מובן כי למגילת הזכויות היה תוקף רק במישור הפדרלי, והיא לא התחילה לחייב את המדינות היחידות אלא בכאה העשרים.

שיקפו הדעות שהביע בפרשה הזאת, בכירור את רחשי לבו של מיעוט ניכר מבין האמריקנים, הן בימיו והן מקץ דורות אחרים.

ב

באופן כללי אפשר לומר כי יהודי אמריקה הציעו שתי אלטרנטיבות רבות משמעות לטענות בדבר "אמריקה הנוצרית". שתיהן מעוגנות היטב בהיסטוריה, שתיהן מסתמכות על אידיאלים חוקתיים אמריקניים, ושתייהן מתיימרות לקדם את טובת ארצות-הברית ואת טובת היהודים כאחד. הברירה האחת מדגישה את אופיו הדתי הרחב של העם האמריקני, ואילו הברירה האחרת מטעימה את ההפרדה שבין הפנסיה לבין המדינה ואת מהותו החילונית של הממשל האמריקני, המסתעפת ממנה. שתי החלופות משקפות פרשנות נבדלת של ההיסטוריה, מעורבים בהן יהודים שידידים ובעלי-ברית מסוגים שונים ונבדלים להם, והן מוצאות את ביטוין המעשי בעמדות מדיניות הנבדלות אלה מאלה מן הקצה לקצה.

הברירה האחת משרטטת את דמות האמריקנים כעם דתי, שאינו דבק בשום דת מסוימת, אלא שאין ספק בלבו כי דת כלשהי דרושה למען רווחת כל האזרחים. הרעיון הזה מוצא את ביטויו התחיקתי המוקדם החשוב ביותר בתקנה הצפונית-מערבית משנת 1787 הקובעת, כי "הדת, המוסר והידע" (אין הם מוגדרים לפרטים) "דרושים כדי לקיים מימשל מעולה וכדי להבטיח את אושרה של האנושות". אמריקנים ראשונים במעלה, החל בבנימין פרנקלין (האיש הציע לומר תפילות, שאינן לקוחות משום דת מסוימת, באספה המחוקקת) וכלה בדווייט ד' אייזנהאור ("לצורת מימשלנו אין טעם אלא-אס-כך היא מושתתת על אמונה דתית עמוקה מאוד, ולא איכפת לי האמונה הזאת מהי"), צידרו בדעות דומות, וכמוהם עשו מקצת החסידים של הידוע כיום כ"דת אזרחית".⁸ המושג הזה מעורפל במקצת, ומשמעותו שונה בעיני אנשים שונים. אולם, מה שחשוב מבחינתנו הריהו קיומה של מסורת המתמשכת למן ראשית ימי הרפובליקה והקושרת את האמריקנים אל הדת בלי להיכנס לפרטים. זוהי מסורת המונה את היהדות בין כל שאר האמונות האמריקניות, בין הנוצריות ובין הלא-נוצריות.

יהודי ארצות-הברית אמנם ממעטים להסתמך על המסורת הזאת בימינו, אולם היא מונחת ביסוד כמעט כל קריאה חשובה לחרות הדת. שיצאה מפי יהודים אמריקנים דגולים בשני הדורות הראשונים לעצמאות ארצות-הברית, כך, למשל, עירערו יהודים בשנת 1783, בעצומה שהגישו אל מועצת הצנזורים של מדינת פנסילווניה, על נוסח שבועת התנערות מן הקתוליות המחייבת אמונה באלוהות "הברית הישנה (המקרא) והחדשה". בטענם כי שבועה כזו נוגדת את הכרזת הזכויות של מדינת פנסילווניה עצמה האומרת: "שום בן-אדם, המפיר בקיומו של האל, כל תישלל ממנו (או כל תקוצץ) כל זכות אזרחית כאזרח, מחמת נטיותיו הדתיות". הצהרת הזכויות הזאת שקשרה את המדינה (לרבות יהודיה) אל התאיזם (האמונה באלוהים) — לא טרדה כלל את מנוחת היהודים; אדרבה, בא יונה פיליפס, בעצומה אחרת בנושא זה, והכריז: "בני ישראל יהיו מאושרים לחיות בצורת מימשל שבה כל החברות הדתיות יהיו שוות בין שוות". באחת: היהודים ביקשו שוויון דתי, ולא מדינה המנותקת מן הדת כליל. יעקב הנרי הדגיש את הנקודה הזאת בשנת 1809, כשיצאו אנשים מסוימים במאמץ לשלול ממנו את מושבו בבית המחוקקים של קרוליינה הצפונית. כשום שסירב להישבע שבועת אמונים נוצרית.

בזה הלשון: "כל עוד מקיים פלוני את מצוות הדת, הנראית לו כאמיתית, אם בזכות חינוכו ואם על-פי בחירתו, הרי שלדעתי אין זכות לאיש, כארץ החרות שלנו, להעמידו למשפט של איזו אינקוויזיציה."⁹

בשום הצהרה מן ההצהרות דלעיל אין היהודים מעלים על הדעת שזכויותיהם יהיו כזכויות הלא-אממינים. היהודים אף לא יצאו במחאה כאשר הלכו מדינות אחדות, לרבות פנסילוניה ומארילנד (ב"חוק היהודים" המפורסם של 1826), והעניקו להם זכויות שנשללו מן הלא-אממינים. תחת זאת קיבלו רובם של ראשוני היהודים האמריקנים את החרות הדתית כזכות המעוגנת בתוך הקשר הדתי. על פי ניסוחו של מרדכי נח, שהיה בוודאי הדמות היהודית הראשונה במעלה של הימים ההם, הגדירו את החרות הזאת כ"ביטול גרידא של כל המוגבלויות הדתיות".¹⁰ ליהודים לא היה איכפת שאמריקה גילתה מחויבות איתנה לדת; דאגתם העיקרית היתה נתונה לכך שהמחויבות הזאת תישא עמה ערובה המנוסחת בפי מרדכי נח בזה הלשון: "בני-חרין אתם לעבוד את האלוהים כטוב בעיניכם, וחרות המצפון הזאת אסור שתופרו".

תמיכת היהודים בעמדה הזאת, שלפי מהותה מצדדת היא בדת, נשארה איתנה בשני השלישים הראשונים של המאה הי"ט. מלומדת אחת, הבקיאיה היטב בנושא, שלומית יהלום, הסיקה בעבודת הדוקטורט שלה, כי בתקופה ההיא היתה דעת היהודים האמריקנים נתונה אל "חופש הדת ולא אל חופש מן הדת". במקום שיתמכו בתביעותיהם של ארגונים אנטי-דתיים, היא כותבת, תמכו יהודים רבים ב"סיוע נטול משוא פנים לכל הדתות".¹¹ דוגמה מאלפת לכך יכולים אנו לשאוב ממלחמת האזרחים של ארצות-הברית. חסידי "אמריקה הנוצרית" הגבילו את מינויים של כוהני דת צבאיים לאותם האנשים אשר כונו "כוהני דת של זרם נוצרי כלשהו שהוסמכו פדין". כשנדחה רב צבאי על יסוד הקביעה הזאת הגיבו היהודים, כמובן, במחאות עזות. אך, הם לא חתרו לביטול משרת כוהן הדת הצבאי, כמתחייב אולי מפרשנותה החילונית של מסורת הדת האמריקנית. כ-אם רק אל השוויון הדתי. כשהומר החוק באופן שהמלה "נוצרי" נתפרשה מעתה בתור "דתי", דבר שאיפשר למנות רבנים צבאיים, הביעה הקהילה היהודית את שביעות רצונה.¹² אף לא היתה זו פרשה יחידה במינה. פרופסור נעמי פהן מבארת את הענין בספרה על-אודות יהודי גרמניה שבארצות-הברית, שראה אור זה-לא-כבר:

חלוצי השוויון הדתי היהודים דרשו, בדרך כלל, שהממשלה תשמור על נייטרליות בענייני דת... הם דרשו מדינה, שתנהג נייטרליות כלפי כל הדתות, ולא מדינה המנותקת מן הדת. אכן, תפיסת הניתוק, שהיה בה, באקלימה של המאה הי"ט, כמוה כעמדה אנטי-דתית, היתה מתועבת בעיני היהודים. כשם שהיתה מתועבת בעיני רוב האמריקנים, הרבנים, ששימשו זה-זכר כמנהיגים המשפיעים ביותר של הקהילה, גרסו כי הדת היא רכיב חיוני של החיים הטובים, וכדומה לכוהני הדת הנוצרים יצאו חוצץ נגד הסגת הגבול מצד החילונית.¹³

אמנם מעולם לא סר לגמרי חינה של ההיענות הזאת אל אתגר "אמריקה הנוצרית". אולם בשליש האחרון למאה הי"ט נוכחו היהודים, למגינת לבם, כי קריאותיהם לשוויון דתי נתקלו באוזניים אטומות. המשבר הרוחני והפילוגים הפנימיים, שהילכו אימים על

אמריקה הפרוטסטנטית בתקופה היא (היתה זו תקופה שהציבה לפני כל הדתות המצויות באמריקה את מסקנותיהם המדהימות של הדוויניזם ושל ביקורת המקרא). המריצו אוונגלים וליברלים כאחד לחדש את קריאותיהם הפרטיקולריסטיות ל"אמריקה נוצרית". מנהיגים אוונגלים עשו נפשות לתחיקה אנטי-מודרניסטית, כדי להגן על "השבת הנוצרית". כדי להנהיג אנטי-פכחון נוצרי, ולשוב ולהכניס את הנצרות לתוך חדר הלימודים, וכן כדי לשבץ את המוסר הנוצרי בתוך ספרי החוקים האמריקניים.¹⁴ אפשר שהנוצרים הליברליים היו קצת יותר זהירים, אולם כפי שמציין רוברט האנדי, "היתה מטרתם, מבחינות רבות, קביעה מחודשת מופשטת הגשמיות ומלאת אידיאליזציה של החתירה לקראת חברה נוצרית סגולית בעידן של חרות ושל קדמה".¹⁵ המסקנה, כפי שניסח אותה אחד המחברים בכתב-העת American Presbyterian and Theological Review, אמרה כי לא-פרוטסטנטים לעולם לא יתקבלו, פשוים וללא סג, על דעת הפרוטסטנטים:

זוהי רפובליקה נוצרית, ונצרותנו היא מן הסוג הפרוטסטנטי. אנשים, שאינם נוצרים, או אנשים, המכונים נוצרים, אלא שאין הם פרוטסטנטים, חיים בקרבנו, אולם לא הם אשר בנו את הבית הזה. מעודנו לא נעלנו את דלתותינו בפניהם, אולם בבואם אלינו עליהם להשלים עם מה שיש לנו להציע להם ואם נוכח משהו, הבא אלינו, שאין ההסדר הזה לפי רוחו, אולי ייטיב לעשות אם ינסה ארץ אחרת. העולם הוא רחב; אדמות רבות טרם מצאו את בעליהן; ייצא-נא ויפלט לו דרך כשם שפילסו אבותינו למעננו; אשר לארץ הזאת, הרי נטלנו אותה לידינו בשם אדוננו ישו הנוצרי; ואם תשרה עלינו שכינתו, הרי שבדעתנו להחזיק בה עד אשר יבוא.¹⁶

ההצעה לתקן את החוקה "תיקון נוצרי", באופן שיירשמו בה הניבים "אדוננו ישו הנוצרי" והבסיס "הנוצרי" לחיים הלאומיים, היה בה משום נסיון להבטיח שאמנם יוגשמו המטרות הללו עד מהרה.¹⁷

נקל להבין כי היהודים הוחרדו מן המאמצים הללו, שהרי היו חדשים באמריקה ומורגלים לעיפה בדרשנותם האנטי-יהודית של הרומנטיקאים הנוצרים שביבשת אירופה. הם סברו שבעולם החדש בדיוק כמו בעולם הישן, עושים חסידי הדת יד אחת עם כוחות הריאקציה. בבקשם נמל מבטחים הלכו יהודים רבים וקנו להם שביתה איתנה במחנה הליברלים שוחרי חופש הדעות, שכן נראה להם כאכסניה הרבה יותר טובה לאינטרסים היהודיים. כן פנו יהודים רבים אל תגובה רדיקלית יותר על "אמריקה הנוצרית" – אל דוקטרינת ההפרדה הגמורה (בין הכנסיה למדינה).

ג

ההפרדה שבין הכנסיה לבין המדינה היא, כמוכן רעיון משכבר הימים באמריקה; שורשים עמוקים לו הן בהגות התקופה הקולוניאלית והן בהגות האירופית. בצורה הרדיקלית ביותר של הרעיון הגל תומס ג'פרסון, הוא האמין, ולו ברוב ימי חייו, כי המדינה מן הדין שתהא חילונית, ואילו הדת אינה אלא דרך שִׁבּוֹר לו היחיד כטוב בעיניו. "סמכויותיו החוקיות של הממשל", כתב ג'פרסון בקונטרסו "הערות על וירג'יניה", אינן חלות אלא על מעשים המזיקים לזולת. ברם, שכני אינו מזיק לי בטענו.

כי קיימים עשרים אלים או כי אין קיים שום אל". ג'פרסון סירב להכריז, ולו על "יום הודיה", פן "תוקנה לארצות-הברית סמכות על טקסי פולחן דתיים". לזכותו אנו זוקפים את הפרשנות המפורסמת לתיקון הראשון לחוקה: "זהו חץ שבין הכנסיה לבין המדינה"¹⁸.

אין זה מחוור כלל מתי החלו יהודים תומכים בדגם זה של "מימשל חילוני". בבחירות של 1800 הצביעו רובם של כמה אלפים היהודים לטובת ג'פרסון: ברם, הם לא עשו כן על יסוד השקפותיו בעניני דת. בנימין נונס, הסוחר והמתווך היהודי איש פילדלפיה, ציין לזכותו של ג'פרסון, כי הנשיא העתיד להיבחר "הכריז, בעצם דברי המבוא שלו להצהרת העצמאות, כי כל בני-האדם שווים המה, ושוטח את תחינתו לפני ההשגחה העליונה". יש בכך משום רמז ברור מה היו עדיפויותיו של נונס עצמו.¹⁹ יצחק לזר, החשוב שבין המנהיגים הדתיים היהודים של התקופה שלפני מלחמת האזרחים, היה הרבה יותר קרוב אל השקפתו הרדיקלית של ג'פרסון. בהגיגו על זכויות היהודים, שוב ושוב העלה על נס את עקרון הפרדת הכנסיה מן המדינה, מילא תפקיד פעיל במאבק למען שוויון היהודים במישור המדינה, והתנגד נמרצות להסגות הגבול (הנוצריות, כביכול) של החיים הציבוריים האמריקניים, כגון חוקים בדבר סגירת חנויות בימי א', אמירות נוצריות בדרשות יום ההודיה, התייחסות רשמית אל הנצרות בחוקי המדינה היחידה כבחוקים הפדרליים, וכן עריכת תפילות נוצריות וקריאות במקרא בבתי-ספר ציבוריים. אולם, גם את ליזר הניעה המשאלה, בראש ובראשונה, להבטיח זכויות שוות ליהודים ולמנוע את התבוללותם בכלל האוכלוסייה. הוא עמד על המשמר, כדי למנוע את הסגת גבולם של החיים הציבוריים על-ידי הדת, יותר משעמדו מקצת בני דורו היהודים, ועם זאת לא לימד זכות מפורשת על ממשלה חילונית, הס מלהזכיר ממשלה אתאיסטית.²⁰

היה זה רק בתקופה שאחרי מלחמת האזרחים, עת חודשו המאמצים לחולל "אמריקה נוצרית" (דבר שהביא יהודים להדק את קשריהם עם חסידי הרדיקליזם הדתי ועם שוחרי החופש מהדת, והלא גברה גם השפעתם של אלה בפרק הזמן הזה), שיהודים אמריקנים התחילו לצדד באורח חיים-משמעי בקיום ממשלה הפטורה מכל השפעה דתית. יהודים דגולים נטלו חלק בפעילויותיהן של קבוצות, כגון "ההתאגדות הדתית החופשית" ו"הליגה הליברלית הכל-ארצית". יהודים רבים, וביניהם מנהיגים רפורמיים נודעים, כגון רבי יצחק מאיר נייז, ברנהארד פלזנטאל ומאקס שלזינגר, וכן המנהיג היהודי הלא-דתי מורץ אלינגר, התחילו לדגול ברעיונות ההפרדה בכתבי-עת שונים, כגון The Index שבעריכת פראנסיס אבוט. בפרק הזמן הזה, קובע פרופסור בני קראוט, "באה שאלת היחסים שבין הכנסיה לבין המדינה וזירזה את כריתתה של ברית שאיחדה יהודים, נוצרים ליברליים, שוחרי חופש המחשבה וחילוניים באגודה אחת, חרף כל ההבדלים הדתיים והתיאולוגיים שביניהם".²¹ עקב כך חלו התרחקות מפורשת (במיוחד על-פי ההגות היהודים הרפורמית), מן ההדגשה כי האמריקנים הם עם דתי, ותזוזה לעבר יתר הטעמה כי הממשלה מוסד חילוני היא. כך, למשל, הכריז יצחק מאיר וייז ב-1896 כי "למדינה אין דת, והואיל ואין לה דת אין היא רשאית לכפות הוראה דתית כלשהי על האזרח, בין שמבוגר הוא ובין ילד".²² בכתב פולמוס, שחיבר בשנת 1875, כדי להוכיח כי "הציוויליזציה שלנו איננה ציוויליזציה נוצרית", בא ברנהארד פלזנטאל ואף הרחיק לכת:

תודה לאֵל על שהפרדה הכנסיה מן המדינה בארצנו! תודה לאֵל על שטוהרו עתה הן חוקת ארצות־הברית והן חוקותיהן של מדינות הברית מן הרעיון הרה־הסכנות הזה! תודה לאֵל על שהם "אתאיסטים", כקטרוג שטפלו עליהם כמה אנשי אופל שקדניים מדי, המשתוקקים להתגבר על המאה הי"ט ולהחזיר את המאה הי"ד כקדם. תודה לאֵל על שהושג הדבר בפרציה שלנו ויהי רצון שיישאר חוקותינו ומוסדות המדינה שלנו "אתאיסטיים", כמוהם כמפעלים, כבנקים וכמסחר שלנו.²³

גישה זו היתה עד מהרה לקו התקני שהנחה את היהודים בסוגיה כנסיה־מדינה. "ברית קהילות בתי־הכנסת העבריות־אמריקניות", שנוסדה ב־1875 (ובראשית דרכה לא שימשה זרוע לתנועה הרפורמית), הביעה באחת מהחלטותיה הראשונות תמיכה ב"קונגרס הליברלים" במאמציו "לחלץ את המדינה ללא שיור".²⁴ "הועידה המרכזית של הרבנים הרפורמיים, הועדה היהודית־אמריקנית והקונגרס היהודי האמריקני הביעו תמיכה דומה ב"הפרדה קפדנית" כבר בראשית המאה העשרים.²⁵ אפילו בהפרש זמן ניכר מאוד (בראשית שנות השישים) — על כך מצביע מחקר שנערך זה־לא־כבר — לא נגלתה עדיין כל סטיה משמעותית מן העמדה הזאת:

יהודים אמריקנים, בהנהגת ארגוני ההגנה שלהם, נרשמו שוב ושוב בקורות הימים, וזאת בזכות השתתפותם בהליכים משפטיים, לטובת ההפרדה רובם נרתעו לחלוטין מפני הרעיון האומר שעל הממשלה להעניק הכרה שווה לכל הדתות או לכל טקסי הפולחן שאינם שאובים מאיזה שהוא זרם דתי, ותחת זאת קראו לה שלא להפיר בשום דת מן הדתות.²⁶

ברם, בפרק זמן מאוחר יותר גברו הלחצים על הברית שבין היהודים לבין שוחרי החילוניות. החל בשנות השישים למאה העשרים הסתלקו היהודים האורתודוקסיים מהתנגדותם לסיוע שמגישה הממשלה לבתי־הספר הפנסייתיים; בעשותם כן קיוו שיוזכו הם עצמם למענקים בשביל בתי־הספר היומיים שלהם. כמוהם פקתולים, שקדמו להם בכך, טענו כי החינוך במסגרת דתית לברכה הוא לא רק לבני אמונתם, כי־אם לאומה כולה, ובל יישללו מבתי־הספר הללו מענקים, הבאים לממן לימודים חילוניים, אך ורק משום שבבתי־הספר הללו מלמדים נושאי דת כתוספת. הם אף הטילו ספק בכל גישת ההפרדה, שנהגו יהודים כלפי בעיית הכנסיה־המדינה, וכינו אותה "דמויית־גולם" ו"נעדרת מחשבה".²⁷

בפועל לא גילו הארגונים היהודיים הראשיים מחויבות רבה כל־כך למגמת ההפרדה שבין הכנסיה לבין המדינה, כפי שדימו יריביהם. הטלת מסים על רכוש הכנסיה, אי־אישורם של רבנים צבאיים כעובדים המקבלים את משכורתם מידי המדינה, ההתנגדות לביטוי "באלוהים שמנו מבטחנו", ומאמצים דומים לנדות את כל גילויי הדת מחיי ארצות־הברית — כל אלה מעולם לא זכו לתמיכה משמעותית ברחוב היהודי, מן הסתם משום שלא עלו בקנה אחד עם האינטרסים היהודיים, שבסופו של דבר לא היו חילוניים לכל דבר.²⁸ ברם, היוצאים מן הכלל, שמיעטו להזכירם, לא שינו מן הדחף המקיף של הדרשנות היהודית בנושא הכנסיה־המדינה, שלא להזכיר את הקו שנקטו היהודים ברוב השאלות האקטואליות. בהטעימם כי מן הדין הוא, שתמורות מדיניות משמעותיות

ייצאו אל הפועל, טענו היהודים האורתודוקסיים שיש לזנוח את כל הברית עם חסידי ההפרדה המחמירים. (לימים חברו אליהם ניאור שמרנים ובעלי דעות אחרות). תחת זאת תרו אחרי שותפות חדשה עם קבוצות שחתרו להטות את מדיניות הממשלה אל מגמה פרו־דתית. הם חשבו את הדבר הזה (והרי זו עמדה, המושרשת בעברה של יהדות ארצות־הברית יותר משדומו הם עצמם) למיטכ טובתם של היהודים ושל היהדות, ואף לטובת היחסים שבין בני הדתות השונות. בכל פעם שחששו הארגונים היהודיים הדאשיים שמא יכורסם הסעיף "האנטי־מימסדי" שבתיקון הראשון לחוקת ארצות־הברית, הלכו והדגישו את הצורך לחזק את "עבודת הבורא דרך חרות" בעזרת חוקים ותוכניות ממשלתיות, שתכליתם להקל על יהודים שומרי מצוות לקיים את עיקרי אמונתם. לפי הרגשתם נבעה סכנה הרבה יותר מיידית וחמורה מן החילוניות הפדועה מאשר מכוחות הנצרות המיליטנטיים, שנראו להם כפסנת שוליים בלבד.

ד

תמימות הדעים היהודית־אמריקנית בסוגיית הפנסיה־המדינה אינה צריכה להפתיע. אדרבא, המפתיע טמון בכך שההסכמה הזאת האריכה ימים רבים כל־כך, שכן הסוּתה בייעולות אותה דילמה המייסדת בסוגיית הדת־המדינה, המייחדת חלק ניכר של ההיסטוריה היהודית בתימינו.

מצד אחר למדו היהודים מן ההיסטוריה שראוי להם לפעול למען ההפרדה הגמורה שבין הפנסיה לבין המדינה, שכן זוהי הגנתם היחידה מפני המדינה שבשליטת הנוצרים. המטעימים את פרשנות ההיסטוריה הזאת סבורים, כי במוקדם או במאוחר באים "טקסי הפולחן הדתיים המכונים לא־קשורים אל זרם דתי מסוים" ולובשים "תוספות וסטיות כיתתיות". וכי "לא קשור אל זרם דתי מסוים" נעשה אז למונח הרוב הבא לתאר את אשר רואה המיעוט פפטיקולרי. לאור קורות העבר חוששים הם שמא תתגלגל הקריאה להשליט את הדת באמריקה לקריאה להנהיג "אמריקה נוצרית". כדי למנוע זאת הם מכיאים נימוקים להקמת "סניגים סביב החוק כדי למנוע התקרבות אל עבירה או את העבירה כפועל". אפשר להבין לרוחם כשחוששים הם, כי ברגע שתקנה לה הדת שביתה בחיים הציבוריים, יתחיל שלטון הרוב לרמוס את זכויות המיעוט וינצר את הפל ללא אבחנה.²⁹

מצד אחר למדו היהודים מן ההיסטוריה שעליהם להתנגד לחילון, שכן הוא מוליך אל ההתבוללות, אל השקיעה החברתית, ולפעמים אף אל רדיפת כל הדתות, לרבות היהדות. הדוגלים בפרשנות זו של ההיסטוריה מקדמים כבכרה גילויים נאותים של הדת בחיים האמריקניים וממליצים על גישה פחות נחרצת כלפי הפרדת הפנסיה מן המדינה: חרות בשביל הדת, הם מטעימים, כי "התמיכה בדת מונחת ביסוד המשטר של ארצות־הברית"; הם חוששים שמא יוליד ניתוקה הגמור של הדת מן החיים הלאומיים "ג'ונגל שבו 'כל דאלים גבר', הערמה ושליחת הרסן ימשלו בכיפה". רק הרעיון האומר, כי "העוול הוא עבירה על הסמכות האלוהית ועל סדרה", טוענים הם, הוא העשוי להגן על החברה מפני עבריינות ופשע. על עוד דבר הם מצביעים: היהודים, בהיותם מיעוט קטן, ולעתים קרובות אף מיעוט נרדף, ייטיבו לעשות אם לא יפרשו מן הרוכ יתר על המידה, פן תקום האנטישמיות.³⁰

מה יהיה על היהודים ב"אמריקה בלתי־חילונית"? הם נלכדים בין שתי עמדות שפל

אחת מהן לגיטימית מבחינה היסטורית, משכנעת מבחינה אידיאולוגית, וטומנת סכנות בחובה. הנסיון לימד את היהודים לקחים סותרים, שכן התברר בזמנים שונים כי גם הכוחות, שהעלו את הדת על נס, וגם הכוחות, שרמסו אותה, גילו ליהודים פעם ידירות ופעם איבה. היהודים, בתור אידיאליסטים, רשאים לטפח חברה אוטופית באמריקה, שבה יוכלו לחיות הם ושכניהם כשווים, בטוחים הן מפני האש והגופרית של המדינה הנוצרית והן מפני הישימון הצחיח של המדינה החילונית. אולם, כיצד תוגשם חברה מעין זו — דבר זה נשאר בבחינת חידה שטרם נפתרה.

הערות

מסה זו הוכנה בשביל כינוס שנערך בשיחוף המרכז לדת ולחברה "טמפל עמנואל" בניו-יורק. היא נכללת בספר *Jews in Unsecular America* העומד להופיע בסוף השנה בהוצאת ארדמנס בארה"ב.

- 1 Morton Borden, *Jews, Turks, and Infidels* (Chapel Hill, 1984), pp. 76—79.
- 2 Robert T. Handy, *A Christian America* (New York, 1971), p.viii.
- 3 Joseph Story, *Commentaries on the Constitution of the United States* (Boston, 1833), III, par. 1865. Chester J. Antieau et al, *Freedom From Federal Establishment* (Milwaukee, 1964), p.160.
- 4 Bernard J. Meislin, "Jewish Law in America", in *Shover v. The State*, 5 Eng. 259 S. Jackson, ed. *Jewish Law in Legal History and the Modern World* (Leiden, 1980), p.159
- 5 *People v. Ruggles*, 8 Johns Rep. (N.Y.) 294 (1811); *U.S v. Macintosh* 283 U.S. 605 (1931); *Rogers v. State*, 60 Ga. App. 722.
- 6 *The Works of Daniel Webster* (Boston, 1951), VI, pp. 175, 166, 176; Anson P. Stokes and Leo Pfeffer, *Church and State in the United States* (rev. ed., New York, 1964), p. 105; Borden, *Jews, Turks and Infidels*, pp. 102—103.
- 7 Ferenc M. Szasz, "Daniel Webster — Architect of America's "Civil Religion", *Historical New Hampshire* 34 (1979), pp. 223—243; Max J. Kohler, "Daniel Webster and the Jews", *Publications of the American Jewish Historical Society* 11 (1903), pp. 186—187.
- 8 Benjamin Franklin "Motion for Prayers in the Philadelphia Convention", in N.G. Goodman (ed.) *A Benjamin Franklin Reader* (New York, 1945), 242; Patrick Henry, "And I Don't Care What It Is": "The Tradition-History of a Civil Religion Proof-Text", *The Journal of the American Academy of Religion* 49 (1981), 41.
- 9 Morris U. Schappes, *A Documentary History of the Jews in the United States, 1654—1875* (New York, 1971), 64, 68, 122.
- 10 *Ibid.*, 279; Jonathan D. Sarna, *Jacksonian Jew: The Two Worlds of Mordecai Noah* (New York, 1981), 132—135.
- 11 Shlomit Yahalom, "American Judaism and the Question of Separation Between Church and State" (Ph.D., Dissertation Hebrew University, 1981).
- 12 Bertram W. Korn, *American Jewry and the Civil War* (New York, 1970), pp. 56—97.
- 13 Naomi W. Cohen, *Encounter With Emancipation*, (Philadelphia, 1984), p. 77.
- 14 Ferenc M. Szasz, "Protestantism and the Search for Stability: Liberal and Conservative Quests for a Christian America, 1875—1945", Jerry Israel (ed.) *Building the Organizational Society* (New York, 1972), pp. 88—102; Paul A. Carter, *The Spiritual Crisis of the Gilded Age* (DeKalb, Ill., 1971); Jackson Lears, *No Place of Grace* (New York, 1981).
- 15 Handy, *A Christian America*, p.101.
- 16 *American Protestant Theological Review* 5 (July 1867), pp. 390—391.
- 17 Borden, *Jews, Turks, and Infidels*, pp. 62—74. Cohen, *Encounter With Emancipation*, pp. 254—256.

- 18 Stokes, *Church and State in the United States* (1964), pp. 52—53; W.A. Blakely (ed.), *American State Papers Bearing on Sunday Legislation* (New York, 1891), p. 57.
- 19 Edwin Wolf 2nd and Maxwell Whiteman, *The History of the Jews of Philadelphia from Colonial Times to the Age of Jackson* (Philadelphia, 1975), 213.
- 20 Maxie S. Seller, "Isaac Leiser. Architect of the American Jewish Community", (Ph.D., Diss. University of Pennsylvania, 1965), 136—175; Isaac Leiser, *The Claims of the Jews to an Equality of Rights* (Philadelphia, 1841).
- 21 Benny Kraut, Frances E. Abbot, Perceptions of a Nineteenth Century Religious Radical on Jews and Judaism in: J.R.Marcus and A.J.Peck, *Studies in the American Jewish Experience* (Cincinnati, 1981), pp. 99—101.
- 22 James Heller, *Isaac M. Wise: His Life, Work and Thought* (New York, 1965), p. 620.
- 23 W. Gunther Plaut, *The Growth of Reform Judaism* (New York, 1965), pp. 180—181.
- 24 *Where We Stand: Social Action Resolutions Adopted By the Union of American Hebrew Congregations* (New York, 1960), p. 14.
- 25 Eugene Lipman, "The Conference Considers Relations Between Religion and the State", B.W. Korn (ed.) *Retrospect and Prospect* (New York, 1965), 114—128; Naomi W. Cohen, *Not Free to Desist: A History of the American Jewish Committee* (Philadelphia, 1972), 433—452; Leo Pfeffer, "An Autobiographical Sketch", *State (Waco, Texas, 1985)*, pp. 487—533.
- 26 Naomi W. Cohen, Schools, Religion, and Government — Recent American Jewish Opinions, *Michael 3* (1975), pp. 343—344; Murray Friedman, *The Utopian Dilemma* (Washington, 1985), pp. 28—31.
- 27 Marvin Schick Cohen, Schools, Religion and Government, p. 377, cf. pp. 366—369.
- 28 Yahalom, American Judaism and the Question of Separation Between Church and State, pp. 17—28.
- 29 Cohen, Schools, Religion and Government, pp. 354, 345.
- 30 Alvin I. Schiff, *The Jewish Day School in America* (New York, 1966), p. 177; Cohen, Schools, Religion and Government, p. 364.